

Kavis' reign in the first territorial statehood of Ancient Bactria

Nozim IKROMOV¹

Termez State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2021
Received in revised form
15 September 2021
Accepted 20 October 2021
Available online
15 November 2021

Keywords:

Avesta,
Ancient Bactria,
Kavi,
Vishtaspa (Goshtasp),
Yasht,
Zoroastrianism.

ABSTRACT

During the Achaemenid period, the title of Kavi was not used in Bactria, as in the entire empire. The post of satrap was also established in the empire during the reign of the Achaemenid Empire, which lasted two hundred years. At that time, the term kavi itself was forgotten in the empire. In subsequent periods after the rule of the Achaemenids, in particular during the time of Alexander the Great, the Seleucids, the Greco-Bactria, the Kushan Empire, the title of Kavi was no longer minted on coins.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp127-135>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Қадимги Бақтрия илк ҳудудий давлатчилигида кавийлар ҳукмронлиги

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Авесто,
Қадимги Бақтрия,
Кавий,
Виштаспа,
Яшт,
Зардуштийлик.

Мақолада кавийлар тарихи, атаманинг моҳияти ёритилади. Аҳамонийлар даврида Бақтрияда Кавий унвони қўлланилмаган, империянинг барча ҳудудида бўлгани сингари бу ерда ҳам сатраплик жорий этилган ва икки юз йил давом этган Аҳамонийлар империяси даврида Кавийлик бошқаруви билан бирга, Кавийлик ибораси ҳам нутилган. Аҳамонийлар ҳукмронлигидан кейинги даврларда, хусусан, Буюк Александр, Салавкийлар, Юнон-Бақтрия, Кушонлар салтанати даврида зарб қилинган тангаларда кавий титули қўлланилмаган.

¹ PhD, Termez State University. Termez, Uzbekistan.

Господство кавиев в раннем территориальном государственности Древней Бактрии

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Авесто,
Древняя Бактрия,
Кавий,
Виштаспа,
Яшт,
Зороастризм.

В период ахеменидов титул кави в Бактрии не использовался, как на территории всей империи. В империи также была установлена должность сатрапа и во времена господства Ахеменидской империи, которая продолжалась двести лет. В то время в империи был предан забвению и сам термин кави. В последующие периоды после господства ахеменидов, в частности во времена Александра Великого, селевкидов, Греко-Бактрии, Кушанской империи на монетах перестают чеканить титул кави.

“Авесто”да кавий сўзи коҳин-шоҳларга, ҳукмдорларга нисбатан ишлатилган. Ҳукмдорларнинг кўпчилиги аввал Зардушт таълимотига қарши бўлишган ва “Авесто”да девпараст, каззоб каби сўзлар билан таърифланган:

Менга шундай бер омад,
Муқаддас Ардвиг Сура.
Ғазабкор Тентравантни,
Девпараст Пэшанувни
Каззоб Арежатаспни
Эзгулик учун жангда,
Енгиб мен ғолиб бўлай.

“Авесто”нинг жуда кўплаб наскларида Кавийлар золимлар, деб таърифланган. Авестошунос олимларнинг аксарияти, жумладан М. Исҳоқовнинг фикрича, “Кавийлар” сўзи орқали берилган бу тушунча Зардуштга қадар ҳукмдор ҳамда коҳин вазифасини ўзида бирлаштирган ижтимоий қатламни ифодалаган. Кавий-коҳинлар аввал Зардушт таълимотига душман бўлишган. Кейинроқ, Виштаспа Зардушт таълимотини қабул қилгач, муносабат ўзгариши керак эди. Лекин “Авесто”га кириб қолган эски анъана – Кавийлар душман, деган қараш сақланиб қолаверган. Бу ҳол “Авесто” китобининг турли қатламлари Зардуштдан аввалги даврлар маҳсули бўлган, деган фикрни яна бир бор тасдиқлайди.

Маълумки, Кавийлар ичида биринчи бўлиб, бақтриялик Виштаспа зардуштийликни қабул қилган. Шунинг учун “Авесто”да Виштаспа тўғрисида фақат ижобий иборалар ишлатилган. Жумладан, “Қудратли Виштаспа”, “Кўп билимдон Виштаспа”, “Паҳлавон Виштаспа” каби. Уни таърифлаганда пайғамбар Зардушт бисотидаги барча яхши сўзларни ишлатганлиги кўринади:

Ки, Кавий Виштаспа
Бошига қўнган эди,
Чин имонли бўлсин деб,
Имон сўзин десин деб,
Эзгу ишлар қилсин деб,
Шунда Кавий Виштаспа
Беҳдинни қабул этиб,
Юз ўғирди ўшанда

Дев-у жин инончидан
(Қутулди у тоабад
Этиб девлар динин рад).

Ушбу таърифдан кўринадики, Виштаспа зардуштийликни қабул қилмасидан олдин ҳам Кавий титулида бўлган. Хукмдорлик, салтанат, амал ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. “Авесто”да салтанат, бахт қуши хварно деб аталган. Кимгаки, хварно (фарр) кўнмай туриб шоҳликни, хукмдорликни даъво қилса, ноқонуний ҳисобланган, Кавийликни Ахура Mazda ато қилади, деган тушунча хукмрон бўлган:

Кавийча Хварнодир,
Mazdadан у атодир.

Юрт ҳокимлари, подшоҳлар, Кавийлар кучли қудратга эгалиги, уларга хварно насиб этганлиги, нафақат уларга, балки уларнинг авлод-аждодларига, ворисларига ҳам бу қудрат мерос эканлиги куйланган:

Юрт ҳокими, подшоҳлар
Эга бўлган қудратдан,
Уларнинг ворислари
Насибдор ул қудратдан.
Кавийусанда бор эди,
Кавийусанга ёр эди.

Демак, Кавийлик титули наслдан-наслга, авлоддан-авлодга ўтиши, Ахура Mazda томонидан тасдиқлаб қўйилган ва Аҳамонийлар империясига қадар Бақтрияда ва Дрангианада хукмронлик қилган.

Кавий титулидан ташқари “Авесто”нинг энг қадимги Гат ва Яшт қисмларида бошқарув тизимини ифодалаган бир қатор титуллар сақланиб қолганки, уларни археологик маълумотлар билан таққослаб, ижтимоий муносабатлар тарихини тиклаш имконияти туғилмоқда. Шундай атамалардан бири “састар” бўлиб, авестошунос олим В.А. Лившицнинг фикрига қараганда, ўлка (оазис) ва унинг маркази хукмдори мансабида бўлган. Худди шу фикрни Э.В. Ртвеладзе ҳам қўллаган ва “Авесто”даги састар тушунчасини археологик манбалар билан, яъни Бандихон ўлкасини састар сифатида тан олади ва ўлканинг маркази сифатида Бандихон I ёдгорлигини кўрсатиб ўтади. Олимнинг фикрича, ўлкани бошқарган хукмдор ҳарбий бошлиқ вазифасини ҳам бажарган.

Қадимги Бақтрияда шундай ўлкаларнинг нечтаси аниқланган, умуман, оазис-ўлканинг қандай тарихий маъноси, аҳамияти бор? Фикримизча, ўзбекча ифодалаганда, “деҳқончилик ўлкаси” деб аталсагина тарихий маъно келиб чиқади. Масалан, Бандихон деҳқончилик ўлкаси деб аталса, шу ўлкани сув манбаси билан таъминлайдиган дарё ёки канал, деҳқончилик қилинадиган, суғориладиган ер майдони, ёдгорликлар мажмуаси, кенг чорва яйловлари, майдонлари тушунилади. Шу деҳқончилик ўлкани бошқарган хукмдорни “Авесто”да састар деб аталган бўлиши мумкин.

“Дахиюпати” атамаси эса “вилоят хукмдори” маъносини англатади. Э.В. Ртвеладзе бу вилоятларни юнон манбаларида эсланадиган Габаза, Паретака ва Бубакена мамлакатларига таққослайди. Археологик жиҳатдан бир неча деҳқончилик ўлкалари бирикиб, вилоятни ташкил этган. Жумладан, Уланбулоқсой ва Шеробод деҳқончилик ўлкалари Паретакани, пойтахти Шерободдаги Жондавлаттепа ёдгорлиги, Бандихон, Миршоди, Сангардак деҳқончилик ўлкалари

Бубакена вилоятини-мамлакатини, Сурхондарёнинг ўрта ва қуйи оқим деҳқончилик ўлкалари эса Габаза вилоятини ташкил этган. Дахъюлар дахъюпатиси эса вилоятлар бирикмасини – Бақтрияни ташкил этган.

Маълумки, Ўрта Осиё халқлари тарихидаги энг қадимги йирик давлатлардан бири Бақтрия кавийлигидир. У мил. авв. VIII асрда Амударёнинг юқори оқими ҳудудларида вужудга келган бўлиб, ҳозирги Жанубий Тожикистон, Шимолий Афғонистон, Жанубий Ўзбекистон ҳудудларини ўз ичига олган.

Бақтрия Ватанимиз тарихига “подшоҳлик” сифатида кириб келган. Аммо уни подшоҳлар эмас, юқорида таҳлил қилганимиздек, Кавийлар, Аҳамонийлар империяси даврида эса сатраплар бошқарган. Ўрта Осиё халқлари тарихида Бақтриянинг подшоҳлик сифатида қўлланишининг асосий сабаби рус адабиётларидан таржима натижасида кириб келганлигидадир, яъни “Древнебактрийское царство” ибораси “Қадимги Бақтрия подшоҳлиги” деб таржима қилинган. Европа халқлари тарихига хос бўлган “царь” сўзини “подшо” деб таржима қилганмиз ва ишлатганмиз (царство-подшоҳлик). Бу ибора нафақат Бақтрия, балки Хоразмга ҳам тегишлидир, яъни “Древнехорезмское царство” “Қадимги Хоразм подшоҳлиги” сифатида қўлланиб келинмоқда. Тарихимиз рус тилида ёзилган тақдирда ҳам “царь” сўзини ишлатиш тўғри эмас, негаки ўзбек давлатчилиги тарихида “царь” бошқаруви бўлмаган.

Тарихимиздаги бу чалкашликни ойдинлаштириш мақсадида қадимги Кавийлар ва Бақтриянинг ҳукмдорлари ҳақидаги маълумотларни келтириб ўтамиз. “Авесто”нинг Яшт қисмида илк Кавийлардан бўлган Усан ва Хаусравнинг «бутун арийлар мамлакати устидан ҳукмронликка интилганлиги» тўғрисида маълумотлар бор. Ёки паҳлавон Хаусравнинг “Арийлар мамлакатини ягона ҳукмдорликка бирлаштирган қаҳрамон” сифатида кўлланиши илк Кавийларнинг мустақам давлат қурганлигини кўрсатади.

Кавийлар мамлакати ёки Кавийлар давлати масаласи илк маротаба А. Кристенсен ва И.М. Дьяконов томонидан фанга киритилганлиги юқоридаги маълумотлардан ойдинлашди. Ҳозирги пайтда бу ғояни ривожлантираётган, янги фикрлар билан бойитаётган олим И.В. Пьянковдир. Пайғамбар Заратуштрани қабул қилган, унга зардуштийлик таълимотини яратишда кўмак берган ҳукмдор Кавий Виштаспадир (Гуштасп). Виштаспа унинг исми бўлса, Кавий титули, яъни ҳукмдорлик белгисидир. Демак, Бақтрияни подшоҳлар эмас, балки Кавийлар бошқарганлиги маълум бўлади. Шунга асосланиб, “Бақтрия подшоҳлиги” ибораси ўрнига “Бақтрия Кавийлиги” иборасини қўллаш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Кавий титули қандай унутилганлиги тўғрисида ҳам мушоҳада қилсак. Маълумки, Шоҳлар шоҳи Доро I Аҳамонийлар давлатчилигида янги ислоҳотларни амалга оширган. У бошқарув ва молия ишларини янги поғонага кўтарган, бутун империя ҳудудини сатрапликларга бўлиб бошқариш усулини жорий этди. Сатраплик ҳудудлари собиқ маҳаллий давлатлар ва аҳолининг этник гуруҳлар яшайдиган чегаралари асосида бўлиб чиқилган. Кир ёки Камбиз даврида босиб олинган ерлар маҳаллий ҳукмдорлар томонидан бошқарилган бўлса, янги ислоҳотга биноан, сатраплик бошлиқлари форсийлардан тайинланадиган бўлган.

Сатраплар ва ундаги ҳарбий бошлиқлар шоҳлар шоҳи ва марказий давлат бошқарувининг доимий назоратида бўлган. Сатраплик бошқаруви ва текширувлар Хазарапат (мингбоши) томонидан амалга оширилган. У бир вақтнинг ўзида шоҳлар шоҳининг шахсий гвардиясини ҳам бошқарган.

Жойлардаги сатрапликларни бошқариш усули ва девонхона таркиби Сузадаги бош девонхона тузилишини айнан такрорлаган, яъни девонхона бошлиғи, хазинабон, ташаббусни бўғувчилар, ҳисобчилар, судьялар, хаттотлар ва бошқалар.

Аҳамонийлар Ўрта Осиёнинг бошқа кўпгина ҳудудлари сингари Бақтрияни ҳам босиб олгандан кейин Кавийлар мустақилликни қўлдан берганлиги табиий ҳол, албатта. Кир босқини даврида Бақтрия ҳукмдори Таниоксарк (Оксиарт) бўлган. Бу ҳақида ишончли ёзма маълумотлар сақланиб қолган. Диодор ўз асарида Осурия шоҳи Ниннинг Бақтрияга қарши жанг тафсилотларини ёзган. Асар бошида Ниннинг Семирамидага уйланиш тафсилотлари тасвирланган. Диодорнинг ёзишига қараганда, Нин Бақтрияни мағлуб этиш оғирлигини, аҳолисининг кўп сонли эканлигини ва жангда моҳирлигини, қалъаларининг кўплигини билган. Шунга қарамай, у кўп сонли қўшин йиғади ва биринчи жангда Бақтрия Кавийси Оксиартдан тоғ йўлдан текисликка чиқадиган жойда мағлубиятга учрайди. Нин Бақтрия билан бўладиган янги жангга тайёрланади.

Диодор Бақтрия пойтахти Бақтр шаҳрини қуйидагича таърифлайди, “... Бақтр-йирик шаҳарлардан бири, у гўзал, эгаллаб бўлмас қалъа”. Нин Бақтр шаҳрини узоқ вақт қамал қилади. Шаҳар Семирамиданинг айёрлиги натижасида ишғол қилинади. Бақтрликлар мағлубиятга учрайди. Бақтрия Кавийси ўлдирилади. Нин Бақтриянинг бойликларини талайди.

Бу воқеаларни Помпей Трог, Арриан ва Ксенофонтлар ҳам ўз асарларида ёритган. Аммо воқеалар тафсилотларида, ҳукмдорларни таърифлашда айрим чалкашликлар бор. Ксенофонт ўз асарида Бақтрия ва Осурия ўртасидаги уруш Осурия ҳукмдори Киаксар замонида бўлган деб ёзади.

Тадқиқотчилар ўртасида Осурия билан Ўрта Осиё, хусусан, Бақтрия оралиғидаги узоқ масофани ҳисобга олиб, юқоридаги маълумотларни тарих саҳифасидан чиқариб ташлаш керак, деган мунозаралар ҳам учрайди. Маълумки, бу масалага И.М. Дьяконов ойдинлик киритган. Унинг изланишлари туфайли топилган Осурия айғоқчиларининг ўз шоҳига ёзган номасидаги қуйидаги маълумотдан сўнг антик давр тарихчилари маълумотлари ўз кучини сақлаб қолди: “... лекин мен лазуритни олиб кетганимдан сўнг мамлакатда бунга қарши қўзғолонлар бошланди, шундан сўнг катта ҳарбий куч юборишни илтимос қилдим”. Маълумки, Яқин Шарқда Бақтрия лазуритлари юқори баҳоланган. Шу тариқа тарих фанига Қадимги Бақтрия кавийси тўғрисидаги маълумотлар кириб келган.

Энди Қадимги Бақтриянинг Аҳамонийлар давридаги ҳукмдорлари тўғрисидаги маълумотларни келтириб ўтмоқчимиз. Бу борада Е.А. Мончадскаянинг тадқиқотлари диққатга моликдир.

Бошқарув даври мил. ав. йиллар	Сатрапнинг исми	Тайинлаган шаҳаншоҳ	Тарихий манба
529 – 522	Таниоксарк (Танаоксар-Смердис – Бардия)	Кир, Камбиз	Геродот, III, 30 Беҳистун ёзуви III, 3
522 – 486	Додаршиш	Камбиз, Доро I	Беҳистун ёзуви III, 15
486 – 480	Ариамен	Ксеркс	Плутарх, 173
480 – 465	Масиста	Ксеркс	Геродот, VII, 82
465 – 423	Артапан, Гистасп	Артаксеркс I	Диодор, XI, 69
423 – 335	Маълумотлар йўқ		
335 – 329	Бесс	Доро III	Диодор, XVII, 74

Келтирилган жадвалдан маълум бўладики, Аҳамонийлар даврида Бақтрияда Кавий унвони қўлланилмаган, империянинг барча ҳудудида бўлгани сингари бу ерда ҳам сатраплик жорий этилган ва икки юз йил давом этган Аҳамонийлар империяси даврида Кавийлик бошқаруви билан бирга, Кавийлик ибораси ҳам унутилган. Аҳамонийлар ҳукмронлигидан кейинги даврларда, хусусан, Македониялик Александр, Салавкийлар, Юнон Бақтрия, Кушонлар салтанати даврида зарб қилинган тангаларда Кавий титули қўлланилмаган.

Э.В. Ртвеладзе давлат титуллари тарихига бағишланган тадқиқотларида, Кавий бошқаруви тизимига ўз муносабатларини билдириб, Кавий титули маҳаллий Ўрта Осиёда пайдо бўлган бошқарув усули бўлиб, деярли бир ярим минг йил давомида қўлланиб келган, деган фикрни билдирган. Бу фикрга асос қилиб, Бухоро ҳудудидан топилган, VI–VII асрларга оид Бухорхудот тангаларидаги k'w' сўзининг учрашини асос қилиб олади. Бухорхудот ҳукмдорлар номлари олдига k'w', яъни “шоҳ” сўзи ёзилган деб ҳисоблайди. Бухорхудот тангалари мутахассислар томонидан яхши ўрганилган. k'w' сўзи “Кавий” эмас, балки “кава” сифатида ўқилган, негаки иккита ҳарфдан (kw) кейин қўйилган тутуқ белгилар бир хил ифодаланган ва бир хил товушни беради. Бухорхудот ёзувларида W ва N ҳарфларининг бир хиллигини ёки жуда ўхшашлигини инобатга олиб, тадқиқотчилар ушбу ёзувни “кана” деб ҳам ўқишган ва титул эмас, балки Бухорхудот ҳукмдори исми эканлигини ҳам тадқиқотчилар ёзишган.

Келтирилган маълумотлар ва мулоҳазаларга таяниб таклиф қилмоқчимизки, ёзилаётган тарихларимизда Қадимги Бақтрия подшоҳлиги атамаси ўрнига Қадимги Бақтрия кавийлиги атамасини қўлласак, тарихимиз бир қадар тўғри ёритилган бўлар эди.

Маълумки, ёзувсиз замонларга оид тарихимизни ўрганишда археологик манбалар ёки моддий маданият буюмлари улкан аҳамият касб этади. Ўтган асрнинг ўрталаридан бошлаб, Ўрта Осиё археологияси бўйича изланишлар ва кашфиётларнинг қўлами ниҳоятда кенгайиб, бугунги кунда бу йўналишда ўзига хос мактаблар яратилганлигини кўпчилик забардаст олимлар эътироф этадилар. Масаланинг эътибор берилиши лозим бўлган томони шундаки, археологик маълумотларни тарихга йўналтириш Ўзбекистон тарихининг очилмаган ҳамда баҳс-мунозарали кўпгина жиҳатлари ҳақидаги тасаввурларимизни ниҳоятда бойитади. Сўнгги ўн йилликларда бу йўналишдаги тадқиқотлар фаоллашиб бормоқда. Мисол учун, А. Асқаров археологик маълумотлар билан ўзбек халқининг этногенезисига кўпгина ойдинликлар киритган бўлса, Ш. Шайдуллаев ўзбек давлатчилиги тарихини Бақтрия мисолида ёритишда, Б. Эшов эса Ўрта Осиёда илк шаҳар маданиятининг шаклланиши ва ривожланишида археологик маълумотларни фаоллик билан тарихга йўналтирганлар.

Биз ушбу анъанани давом эттирган ҳолда, Бақтрия кавийлиги ҳақидаги бизга қадар маълум бўлган баъзи археологик манбаларни кавийлар сулоласининг мавжудлиги борасидаги баҳс-мунозараларга тортишга ҳаракат қиламиз. Аммо, таъкидлаш лозимки, бу жараёнда қиёсий таҳлиллар муҳим аҳамият касб этади.

Демак, келтирилган маълумотлар асосида Кавийлар тўғрисида шундай хулоса қилишимиз мумкинки, улар милoddан аввалги IX асрлар охирида Шарқий Эрон ва Бақтрия ҳудудларида пайдо бўлган ва Эрон Аҳамонийлари босқини давригача ҳукм сурган.

Уларнинг фаолияти икки, илк ва сўнгги Кавийлар даврига бўлинади. Бу бирлашма гоҳида тарқалиб, гоҳида кучли сиёсий бирлашмага айланиб турган. Унинг илк даврида Зардуштийлик дин сифатида шаклланимаган. Иккинчи даври, яъни Зардуштнинг фаолияти билан боғлиқ. Шу даврдан бошлаб, пайғамбар Зардушт Кавий Виштаспа томонидан қўллаб-қувватланган, “Авесто” бунёд этилган. Шу даврдан бошлаб, диний қарашлар, таълимотлар жанги бошланган. Кавий Виштаспанинг қўллаб-қувватлаши, ҳомийлиги натижасида Заратуштра таълимоти бутун Бақтрия бўйлаб тарқала бошлайди. Шу даврдан бошлаб, Қадимги Бақтриянинг Қадимги Шарқ дунёсида ўз ўрнига эга бўла бошланганлиги кузатилади.

Қадимги Бақтрия кавийлиги аҳолиси тарихини антропологик жиҳатдан ўрганишнинг имконияти йўқ. Бир жиҳатдан, уларни Сополли маданияти аҳолисининг авлодлари, деб ҳисоблайдиган бўлсак, улар Мурғоб, Марказий ва Шимолий Эрон аҳолиси билан бир этник гуруҳни ташкил этган ва қадимги Шарқий Эрон тили лаҳжаларидан бирида гаплашган. Шу тил асосида “Авесто” яратилган.

Ҳинд-европа тиллари оиласининг шаклланишида Бақтрияликларнинг ҳиссаси катта, санскрит, лотин, славян тилларида учрайдиган сўзларни “Авесто” атамалари билан таққослаш натижасида айтиш мумкинки, Бақтрия ва унга туташ ҳудудлар Ҳинд-Европа тилларининг шаклланишида асосий ўчоқ вазифасини бажарган.

Тарихий топонимика нуқтаи назаридан хулоса қиладиган бўлсак, Бақтрияда Ҳинд-Европа, индоарий, эроний каби кўплаб тилларга оид атамалар учрайди. Бу Бақтриянинг жойлашган географик ўрни, қадимги цивилизацияларнинг пайдо бўлиши ва ўзаро алоқаларида маданий кўприк вазифасини бажарганлигини кўрсатади.

Ҳинд-Европа тилларидаги ўхшашликнинг асосий сабабини арийларнинг буюк кўчишидан излаш керак. Арийларнинг илк ватани ва уларнинг Осиё ва Европага тарқалиш йўли қуйидагича: “Авесто”да эсланадиган, ўн ой қиш бўладиган “Арианам Ваэжо”, Андроново маданияти тарқалган Сибир, Олтой, Қозоғистон, Қуйи Амударё ҳудудларини ўз ичига олади. Ундан Ўрта Осиё – Эрон - Ҳиндистон – Кавказ орқали Европа ҳудудларига тарқалган.

Қадимги Бақтрияни “подшоҳлик” сифатида ёритиб келмоқдамиз. Аммо уни подшоҳлар эмас, юқорида таҳлил қилганимиздек, Кавийлар, Аҳамонийлар империяси даврида эса сатраплар бошқарган. Кавийлик титули наслдан-наслга, авлоддан-авлодга ўтиши Ахура Мазда томонидан тасдиқлаб қўйилган ва Аҳамонийлар империясига қадар Бақтрияда ва Дрангианада ҳукмронлик қилган. Ўрта Осиё халқлари тарихида Бақтриянинг подшоҳлик сифатида қўлланишининг асосий сабаби рус ва инглиз тиллардаги адабиётлардан таржима натижасида кириб келганлигидир. Аҳамонийлар даврида Бақтрияда Кавий унвони қўлланилмаган, империянинг барча ҳудудида бўлгани сингари бу ерда ҳам сатраплик жорий этилган ва икки юз йил давом этган Аҳамонийлар империяси даврида Кавийлик бошқаруви билан бирга Кавийлик ибораси ҳам унутилган. Аҳамонийлар ҳукмронлигидан кейинги даврларда, хусусан, Буюк Александр, Салавкийлар, Юнон Бақтрия, Кушонлар салтанати даврида зарб қилинган тангаларда Кавий титули қўлланилмаган. Келтирилган маълумотлар ва мулоҳазаларга таяниб таклиф қилмоқчимизки, ёзилаётган тарихларимизда Қадимги Бақтрия подшоҳлиги атамаси ўрнига Қадимги Бақтрия Кавийлиги атамасини қўлласак, тарихимиз тўғри ёритилган бўлар эди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Авесто. Яшт китоби. М. Исҳоқов таржимаси. – Т., 2001. – Б. 31.
2. Лившиц В.А. Общество Авесты // История таджикского народа. Т.1. – М., 1963. – С. 147.
3. История государственности Узбекистана. Том 1. Ташкент, 2009. – С. 334.
4. Пьянков И.В. Древнейшие государственные образования Средней Азии // Древние цивилизации Евразии. История и культура. (Материалы Международной научной конференции, посвященной 75-летию действительного члена Академии наук Таджикистана, Академика РАН, доктора исторических наук, профессора Б.А. Литвинского (Москва, 14-16 октября 1998 г.). – М., – 2001. – С. 334–348;
5. Арриан. Поход Александра. Пер. М.Е.Сергеенко. – М.: – Л., 1962;
6. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского. Пер. В.С. Соколова. – М.: МГУ, – 1963.
7. Сагдуллаев А.С. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. - Тошкент. Ўқитувчи, 1996.
8. Botta. Monuments de Ninive. – Paris, 1850, Vol.5; Layard. Monuments of Nineveh. – London, 1851
9. Дьяконов И.М. Истории Мидии. – М.: Л., 1956. – С. 169.
10. Дьяконов М.М. Очерк истории Древнего Ирана. – М.: 1961.
11. Массон В.М. Проблема древней Бактрии и новый археологический материал // СА. – М.: 1958, №2, – С. 49–65.
12. Грантовский Э.А. Иран и иранцы до Ахеменидов. Основные проблемы. Вопросы хронологии. – М.: 1998. – С. 106–107.
13. Грантовский Э.А. Бактрия и Ассирия (в связи с проблемой древнебактрийского «царства») // Бактрия-Тохаристан на древнем и средневековом востоке. Тезисы докладов конференции посвященной десятилетию Южно-Таджикистанской археологической экспедиции. – М.: 1983. – С. 27–30.
14. Дьяконов И.М. Восточный Иран до Кира (К возможности новых постановок вопроса). История Иранского государства и культуры. - М. 1971. – С. 138–141.
15. Пьянков И.В. Древнейшие государственные образования Средней Азии ... - С. 334–348.
16. Фрай Р. Наследие Ирана, М., 1972. – С. 271.
17. Диодор. Историческая библиотека. Кн. 17. II, 2-7. Пер. М.Е. Сергеенко; Арриан. Поход Александра. М. – Л., 1962.
18. Помпей Трог. I, 1,2.
19. Арриан. VI, 24.
20. Ксенофонт. I, 5, 2.
21. Дьяконов И.М. Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту // ВДИ. – М.:1951. – № 2. – С. 335–336.
22. Мончадская Е.А. О правителях Бактрии и Согдианы VI-IV вв. до н.э. // Труды Государственного Эрмитажа. – Л., 1961. Том 5. – С. 110–116.
23. Ртвеладзе Э.В. Титулатура правителей // История государственности Узбекистана. – Ташкент, 2010. – С. 334.
24. Смирнова О.И. Очерки из истории Согда. – М., 1970. – С. 24.
25. Асқаров А.А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. Тошкент, 2007.

26. Шайдуллаев Ш.Б. Ўзбекистон худудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва тараққиёти босқичлари ... Автореф. дисс. т.ф.д. Самарқанд, 2009.

27. Эшов Б.Ж. История формирования и развития раннегородской культуры Средней Азии. Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. Т., 2008. – С. 42.

28. Kushakov S., & Akhmedov S. (2021). The Ethnic History And Composition Of Uzbek People: On The Example Of Two Languages, Settlement And Livestock Tribes. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 3(02), 24-27.

29. Abdulloev S.B. (2021). Positive Attitudes To “Dev” In Central Asian People. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(01), 275-279.

30. Rayimovich A.A. (2020). EARLY SETTLEMENTS OF CENTRAL ASIA AS A FACTOR OF FORMATION OF FIRST SOCIETIES (ON EXAMPLE OF THE SETTLEMENT OF SARAZM). European science review, (5-6).

31. Yusupovich K.S. “The Emergence Of Religious Views Is Exemplified By The Southern Regions”. The American Journal of Social Science and Education Innovations 2.10 (2020): 143–145.